HARAKATLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN SHAXSLAR BILAN INKLYUZIV MULOQOT: MULOQOT QOIDALARI VA METODIK TAVSIYALAR

Jumanova Dilshoda Shokir qizi
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi, 2-kurs talabasi
Elektron pochta: jumanovadilshoda01@gmail.com
Ilmiy rahbar: Asqarova Xurshidaxon A'zamjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan inklyuziv muloqotni tashkil etish masalalari yoritilgan. Muloqot jarayonida hurmat, tenglik, xushmuomalalik va shaxsiy mustaqillik tamoyillariga rioya qilishning ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ta’lim muassasalari va kundalik hayotda harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan insonlar bilan samarali muloqot qilishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, inklyuziv muloqot, harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar, tenglik, hurmat, ijtimoiy moslashuv, metodik tavsiyalar, qulay muhit.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы организации инклюзивного общения с лицами с нарушениями опорно-двигательного аппарата. Рассматривается важность соблюдения принципов уважения, равенства, вежливости и личной независимости в процессе коммуникации. Также разработаны методические рекомендации, направленные на эффективное общение с людьми с нарушениями мобильности в образовательных учреждениях и повседневной жизни.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивное общение, лица с нарушениями опорно-двигательного аппарата, равенство, уважение, социальная адаптация, методические рекомендации, доступная среда.

Abstract: This article highlights the issues of organizing inclusive communication with individuals with mobility impairments. It examines the importance of adhering to the principles of respect, equality, courtesy, and personal independence during communication. Furthermore, methodical recommendations aimed at effective communication with people with mobility impairments in educational institutions and daily life have been developed.

Keywords: inclusive education, inclusive communication, individuals with mobility impairments, equality, respect, social adaptation, methodical recommendations, accessible environment.

KIRISH.

Bugungi kunda jamiyatda barcha insonlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar uchun qulay muhit yaratish, ta’lim olish, mehnat qilish va jamiyat hayotida qatnashish imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Inklyuzivlik faqat jismoniy sharoitlarni moslashtirish bilan cheklanmaydi. U, avvalo, insonlar o‘rtasidagi munosabat, o‘zaro tushunish va hurmatga asoslangan muloqotni ham nazarda tutadi. Harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan inson bilan muloqotda uning shaxsiy qadr-qimmati, mustaqil qaror qabul qilish huquqi va ehtiyojlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish lozim. Ba’zan insonlar nogironligi bo‘lgan shaxslarga yordam berish maqsadida ularning roziligisiz aravachasini surish, qo‘ltiqlash yoki boshqa harakatlariga aralashishlari mumkin. Bunday vaziyatlarda yaxshi niyat bilan qilingan harakat ham insonning shaxsiy chegaralarini buzishi mumkin. Shu sababli inklyuziv muloqot qoidalarini o‘rganish va amaliyotda qo‘llash muhimdir. Ushbu maqolaning maqsadi harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan samarali va hurmatga asoslangan muloqot qilish qoidalarini yoritish hamda ushbu jarayonda qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

1. Inklyuziv muloqot tushunchasi va uning ahamiyati. Inklyuziv muloqot — barcha insonlarning jismoniy imkoniyatlari va individual xususiyatlaridan qat’i nazar, o‘zaro hurmat, tenglik va tushunish asosida muloqot qilishidir. Bunday muloqotda har bir insonning fikri, ehtiyoji va shaxsiy tanloviga e’tibor qaratiladi.

Harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan muloqotda quyidagi tamoyillarga amal qilish zarur:

1. Teng munosabat. Harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan inson bilan boshqa insonlar kabi odatiy, samimiy va hurmatli munosabatda bo‘lish kerak.
2. Shaxsiy mustaqillikni hurmat qilish. Inson o‘z ehtiyojlari va imkoniyatlarini mustaqil belgilash huquqiga ega. Shuning uchun unga yordam berishdan oldin ruxsat so‘rash lozim.
3. Kamsitmaslik. Insonning jismoniy imkoniyatlari sababli uni suhbatdan, jamoaviy faoliyatdan yoki muhim qarorlardan chetda qoldirish mumkin emas.
4. Ochiq va tushunarli muloqot. Fikrlarni aniq ifodalash, suhbatdoshni diqqat bilan tinglash va zarur hollarda uning fikrini aniqlashtirish samarali muloqotga yordam beradi.
5. Shaxsiy chegaralarga rioya qilish. Nogironlar aravachasi, qo‘ltiqtayoq va boshqa harakatlanish vositalari insonning shaxsiy foydalanish buyumlari hisoblanadi. Ularni ruxsatsiz ushlash yoki ko‘chirish mumkin emas.

Mazkur tamoyillar ta’lim muassasalarida, jamoat joylarida, ish jarayonida va kundalik hayotda qo‘llanilishi kerak.

2. Harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan muloqot qoidalari. Harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan muloqotda ayrim qoidalarga amal qilish o‘zaro tushunishni yaxshilaydi va noqulay vaziyatlarning oldini oladi.

2.1. Yordam berishdan oldin ruxsat so‘rash. Yordam taklif qilishdan oldin insonning o‘zidan so‘rash kerak. Masalan, “Sizga yordam bera olamanmi?” yoki “Yordam kerakmi?” kabi savollar orqali uning ehtiyojini aniqlash mumkin. Agar inson yordamga muhtoj emasligini bildirsa, uning qarorini hurmat qilish lozim. Chunki harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan barcha insonlar ham doimiy yordamga ehtiyoj sezmaydi.

2.2. Harakatlanish vositalariga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish. Nogironlar aravachasi, qo‘ltiqtayoq va boshqa harakatlanish vositalarini ruxsatsiz surish, ko‘tarish yoki joyini o‘zgartirish mumkin emas. Bunday vositalar insonning mustaqil harakatlanishiga xizmat qiladi. Agar aravachani harakatlantirish yoki zinadan o‘tishda yordam kerak bo‘lsa, avvalo, inson bilan maslahatlashish va uning ko‘rsatmalariga amal qilish zarur.

2.3. Hurmat bilan va tabiiy gaplashish. Muloqotda achinish ohangi, kamsituvchi so‘zlar yoki ortiqcha e’tibordan qochish kerak. Suhbatdoshga uning yoshi va vaziyatiga mos tarzda murojaat qilish lozim. Nuqsoni bo‘lgan inson bilan suhbatlashayotganda uning hamrohi yoki yaqiniga emas, bevosita o‘ziga murojaat qilish muhim. Bu uning shaxs sifatida hurmat qilinishini ta’minlaydi.

2.4. Jismoniy qulaylikni hisobga olish. Uzoq vaqt tik turish yoki noqulay holatda suhbatlashish ayrim insonlar uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shu sababli imkoniyat bo‘lsa, suhbat uchun qulay joy tanlash, zarur hollarda o‘tirib gaplashish va harakatlanish yo‘lagini to‘sib qo‘ymaslik kerak.

2.5. Shaxsiy hayot va sog‘liq bilan bog‘liq savollarda ehtiyotkorlik. Insonning nogironligi sababi, tashxisi yoki shaxsiy hayotiga oid savollarni ruxsatsiz berish odobga to‘g‘ri kelmaydi. Agar bu ma’lumotlar muloqot yoki yordam ko‘rsatish uchun zarur bo‘lmasa, ularni so‘rashdan tiyilish lozim.

3. Ta’lim muassasalarida inklyuziv muloqotni tashkil etish. Ta’lim muassasalarida inklyuziv muloqot muhitini shakllantirish o‘quvchi va talabalarning ta’lim jarayonida teng ishtirok etishiga yordam beradi. Bunda pedagoglar, talabalar va ta’lim muassasasi ma’muriyati hamkorlikda faoliyat olib borishi zarur.

Birinchidan, ta’lim binolarida harakatlanish uchun qulay sharoitlar yaratilishi kerak. Kirish yo‘laklari, panduslar, eshiklar, liftlar va sanitariya xonalari imkon qadar barcha foydalanuvchilar uchun qulay bo‘lishi lozim.

Ikkinchidan, o‘qituvchilar harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan talabalarni mashg‘ulotlarga faol jalb etishlari kerak. Ularning imkoniyatlarini oldindan cheklash yoki muayyan topshiriqlarni bajara olmaydi deb hisoblash noto‘g‘ri. Topshiriqlarni bajarishda zarur moslashtirishlar individual ehtiyojlardan kelib chiqib belgilanadi.

Uchinchidan, guruhda o‘zaro hurmat muhitini shakllantirish lozim. Talabalar bir-biriga yordam berish, hamkorlik qilish va insonlarning individual farqlarini qabul qilishga o‘rgatilishi kerak.

To‘rtinchidan, ta’lim jarayonida harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan talabalar bilan bog‘liq masalalarni muhokama qilishda ularning fikrini tinglash muhimdir. Ularning ehtiyojlari haqida taxmin qilish o‘rniga, o‘zlaridan so‘rash samaraliroq hisoblanadi.

4. Harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan muloqot bo‘yicha metodik tavsiyalar. Inklyuziv muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan birgalikda olib borish maqsadga muvofiq. Quyidagi metodik tavsiyalarni ta’lim muassasalarida va jamoaviy faoliyatlarda qo‘llash mumkin.

4.1. Vaziyatli mashqlar metodidan foydalanish. Talabalarga kundalik hayotda uchrashi mumkin bo‘lgan vaziyatlar taqdim etiladi. Masalan, nogironlar aravachasidan foydalanadigan inson binoga kirishda yordam so‘raydi yoki jamoat joyida harakatlanish uchun qulay yo‘l izlaydi. Ishtirokchilar vaziyatni muhokama qilib, qanday munosabat bildirish, qanday savollar berish va qaysi harakatlardan saqlanish kerakligini aniqlaydilar.

Kutiladigan natija: talabalar muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish va hurmatga asoslangan muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

4.2. Muloqot iboralarini tanlash mashqi. Ishtirokchilarga turli muloqot iboralari beriladi. Ular iboralarni hurmatli, noqulay yoki kamsituvchi mazmunga ega bo‘lgan ifodalarga ajratadilar. Masalan:

- “Sizga yordam kerakmi?” — yordamni taklif qiluvchi hurmatli savol.
- “Men siz uchun o‘zim hal qilaman” — insonning mustaqil qaroriga e’tibor bermaslikni ifodalashi mumkin.
- “Qanday yordam berishimni xohlaysiz?” — insonning ehtiyojini aniqlashga qaratilgan savol.

Mashq davomida iboralar vaziyatga qarab tahlil qilinadi. Maqsad faqat to‘g‘ri so‘zlarni tanlash emas, balki suhbatdoshning fikri va tanlovini hurmat qilishni o‘rganishdir.

4.3. Guruhiy muhokama tashkil etish. Talabalar kichik guruhlarga bo‘linib, quyidagi savollarni muhokama qiladilar:

1. Inklyuziv muloqot deganda nimani tushunasiz?
2. Yordam berishdan oldin ruxsat so‘rash nima uchun muhim?
3. Harakatlanish vositalariga qanday munosabatda bo‘lish kerak?
4. Ta’lim muassasasida qanday to‘siqlar uchrashi mumkin?
5. Barcha talabalar uchun qulay muhitni qanday yaratish mumkin?

Muhokama yakunida har bir guruh o‘z xulosalarini taqdim etadi va amaliy takliflar ishlab chiqadi.

4.4. Axborot materiallarini tayyorlash. Ta’lim muassasalarida inklyuziv muloqot qoidalariga bag‘ishlangan plakatlar, bukletlar, taqdimotlar va elektron materiallar tayyorlash tavsiya etiladi. Ushbu materiallarda quyidagi qoidalar yoritilishi mumkin:

Inson bilan hurmat asosida muloqot qilish.

Yordam berishdan oldin ruxsat so‘rash.

Harakatlanish vositalarini ruxsatsiz ushlamaslik.

Suhbatdoshning shaxsiy hayotiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish.

Ta’lim va jamoaviy faoliyatda teng ishtirokni qo‘llab-quvvatlash.

4.5. Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash. Mashg‘ulot yakunida ishtirokchilar o‘zlarining muloqot uslublarini tahlil qiladilar. Ular nimalarni o‘rganganlari, qaysi vaziyatlarda qiynalishlari mumkinligi va kelajakda qanday o‘zgarishlar qilishlari haqida fikr bildiradilar. O‘z-o‘zini baholash orqali muloqot madaniyatini muntazam rivojlantirish va noto‘g‘ri qarashlarni bartaraf etish mumkin.

5. Inklyuziv muloqot samaradorligini oshirish yo‘llari. Inklyuziv muloqot samaradorligini oshirish uchun faqat alohida mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolmaslik kerak. Bu tamoyillar kundalik hayot va ta’lim jarayonining bir qismiga aylanishi lozim.

Buning uchun, avvalo, pedagog va talabalarning inklyuziv ta’limga oid bilimlarini oshirish zarur. Seminarlar, davra suhbatlari va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish orqali muloqot madaniyatini rivojlantirish mumkin.

Shuningdek, harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning o‘z tajribasi va takliflarini tinglash muhim. Ularning ishtiroki orqali mavjud muammolarni yaxshiroq tushunish va amaliy yechimlar ishlab chiqish mumkin. Ta’lim muassasalarida jismoniy to‘siqlar bilan bir qatorda, munosabat va qarashlar bilan bog‘liq to‘siqlarni ham kamaytirish lozim. Insonni faqat jismoniy imkoniyati bilan baholamaslik, uning bilimlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlariga e’tibor qaratish inklyuziv muhitning muhim shartidir. Inklyuziv muloqotning natijadorligini baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

- Talabalarning inklyuziv muloqot qoidalarini bilishi.
- Yordam berishdan oldin ruxsat so‘rash ko‘nikmasi.
- Shaxsiy chegaralarga rioya qilinishi.
- Guruhiy faoliyatda teng ishtirok imkoniyatlarining mavjudligi.
- Ta’lim muassasasida qulay va hurmatli muhitning shakllanishi.

Mazkur mezonlar asosida so‘rovnomalar, kuzatishlar va muhokamalar o‘tkazish mumkin. Natijalar keyingi metodik ishlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan inklyuziv muloqot qilish jamiyatda tenglik, o‘zaro hurmat va inson qadr-qimmatini ta’minlashning muhim omillaridan biridir. To‘g‘ri muloqot nafaqat insonlar o‘rtasidagi tushunishni yaxshilaydi, balki harakatlanishida nuqsoni bo‘lgan

shaxslarning ta’lim, mehnat va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga ham yordam beradi.

Maqolada yoritilgan metodik tavsiyalar — vaziyatli mashqlar, muloqot iboralarini tahlil qilish, guruhiy muhokamalar, axborot materiallarini tayyorlash va o‘z-o‘zini baholash — inklyuziv muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishda foydali hisoblanadi. Har bir insonning shaxsiy mustaqilligini hurmat qilish, yordam berishdan oldin ruxsat so‘rash va kamsituvchi munosabatlardan qochish inklyuziv muloqotning asosiy talablaridir. Shu bois, ta’lim muassasalarida va jamiyatda ushbu qoidalarga amal qilish orqali barcha insonlar uchun yanada qulay, adolatli va samimiy muhit yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Q.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. 2.O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.
3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. 2006.
4. World Health Organization. World Report on Disability. Geneva: WHO, 2011.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO, 2020.